

פתח דבר

שאלול סתר

אנחנו שרויים בעיצומה של מהפכת כתיבה: ההומו ספיינס נהפך להומו סקריבנס. בני אדם רבים מספור נמצאים במשך רוב שעות ערותם עם או ליד מסך ומקלידים או מקישים מילים: הודעות דוא"ל, הודעות טקסט, הודעות וואטסאפ; וכן רשומות ותגובות ברשתות החברתיות. מנהרות ידינו נשפכים סימנינו הטובים. מוטב אולי לכנות זאת מהפכת התכתבות: משך רציף של תקשורת דיגיטלית מיידית, בלתי מופרעת. פערי הזמן והמקום בין כתיבה, מסירה, הפצה, קליטה ותגובה נמחצו ונעלמו. תעבורת הסימנים נעשית ללא שהות – כדיאלוג או כרבי־שיח, באינטימיות של שיחה כתובה בין קרובים או בהירתמות לדיון טקסטואלי רב־משתתפים.

כשם שכותבים כל הזמן, כך גם קוראים. ההודעה הנכתבת היא ההודעה הנקראת. אולם בתוך כך, מובנה של הקריאה משתנה. הקריאה הדמומה, המכונסת, הלא תקשורתית – זו שאוגוסטינוס תיאר בוידויים ושוורמיר העניק לנו את דימויה בצירו "אישה קוראת מכתב", קריאה שכולה השתקעות בכתוב והפעלה של המחשבה והדמיון, שערוכה על התכנסות פנימית ומוליכה את התנועה לעולם אחר (עגנון, במשפט שהפך כבר לסלוגן: "בזמן שעולמו של אדם חשוך בעדו, קורא בספר ורואה עולם אחר") – קריאה זו הולכת ומתפוגגת. לא מעט הורים מבכים את העובדה שילדיהם "לא קוראים". אין הכוונה שהם אינם קוראים התכתבויות בוואטסאפ, אלא שאינם נכונים להיכנס לאותו מרחב של היפעלות מתוך מילים – מרחב של רגשה ועוררות, כפי שעוצב מן הרומנטיקה ואילך; או מרחב של רפלקציה וניטרליות, כפי שניסח אותו מוריס בלנשו. אבל לפני שנלין על הדור הצעיר, מעניין לשאול באשר לאנשים הקוראים כמה הם קוראים היום. כלומר, עד כמה אותו מרחב של קריאה זמין בכלל במצב של הפרעת קשב קולקטיבית, זרימה שוצפת של מידע ותיווך מדיאלי אגרסיבי ואינטרסנטי שנחוה, פעמים רבות מדי, כמידי, ספונטני ושקוף.

כך מתהווה יחס חדש בין כתיבה לקריאה. כבר בשנות השמונים של המאה הקודמת שאל הפילוסוף וחוקר המדיה וילם פלוסר, "האם לכתיבה יש עתיד?" ושרטט את המעבר מתקשורת מילולית לתקשורת דיגיטלית, ממידע בסימן למידע בקוד, כסופה של הכתיבה, וניבא כי בעתיד רק היסטוריונים ומומחים מיוחדים ילמדו קרוא וכתוב (Flusser 2011 [1987]). ואמנם, עם התמורה מתרבות אוריינית מבוססת טקסט לתרבות דיגיטלית מבוססת מסך, מקריאה ליניארית, משוקעת ונצברת לסריקה ולסקירה, נדמה כי האקדמיה, ובמרכזה מדעי האדם, היא המבצר האחרון של הקריאה והכתיבה. אלא שאם כך הדבר, המבצר כבר נפל. בעשורים האחרונים נהגות במחקר תצורות שונות של קריאה, כגון קריאת פני שטח, שבמפגיע איננה משתקעת בטקסט ומפענחת אותו, וקריאה רחוקה, שמבדל דיגיטציה של טקסטים עוקבת אחר דפוסים מילוליים חוזרים (אדלסבורג ובסן 2019). תצורות אלו, שנשענות על מדעי הרוח הדיגיטליים, מרשיעות את הקריאה המשתקעת כמיושנת, מסוגרת ומוטה. מקורותיה בהרמנויטיקה של כתבי הקודש, והיא מבוססת על קנון מצומצם שאותו מכתירים ומאדירים בעצם ההשתקעות בקריאתו. כזו היא גם הקריאה ביצירות מופת ובכל אסופה של טקסטים נבחרים: הבחירה להיעתר להם ולקרוא בהם בשהות וברצינות היא שמעידה על מעמד הרם בעודה מוסיפה לטפחו. ואילו היום, כך נאמר, צריך לקרוא הרבה – ולכן לקרוא באלכסון או בדילוגים, לסקור ולא לקרוא, או להכניס למעבד ולקרוא את הנתונים. או מוטב, צריך שתהיה קריאה. מכיוון שעם השתררות מודלי השפה הגדולים, יש קריאה בלי שיש קוראים. משהו קורא, משהו כותב; דבר מה מייצר טקסט על פי טקסטים קיימים, ואילו הסובייקט הקורא הולך ונעלם.

האקדמיה ההומניסטית לא רק מייצרת מודלי קריאה שתואמים את מודלי השפה החדשים, ובמרכזם אופנים שונים של אי-קריאה. כלכלת הפרסומים האקדמית מובילה לקרע בין כתיבה לקריאה: ככל שנדרשים לכתוב יותר, כך נדרשים לקרוא פחות. פעמים רבות המאמר האקדמי כבר איננו עדות למעשה ייחודי של קריאה – קריאה של יצירה, תעודה, חוויה, מחשבה – כי אם ארגון וסיכום של ידע שלא מגולמת בהם קריאה. את המאמר האקדמי הזה כבר אין צורך לקרוא; אפשר להסתפק בתקציר שבפתחו, לשם ציטוט מהיר במאמר הבא שייכתב. בשונה מנבואתו של פלוסר, אקדמאים הם חוד החנית בהובלת סופה של הכתיבה/קריאה, הכתיבה הכרוכה בקריאה: הם יותר ויותר כותבים בלי שהם ממש קוראים; כלומר יותר מתכתבים זו עם זו, בעזרת מחוות של הפניה וציטוט, מאשר מגוללים סיפור של קריאה. והם עושים זאת כעת לא רק בכתבי עת מקצועיים אלא גם, ולעיתים בעיקר, ברשתות החברתיות: אלה מוצפות באנשי מדעי הרוח והחברה מהירי ניסוח וקלי מקלדת שכותבים את דעותיהם ועמדותיהם; הם כותבים, כלומר מתכתבים, בזמנם הפנוי או בזמן עבודתם, ולא קוראים.

גיליון 64 של תיאוריה וביקורת הוא גיליון ביכורים. כתבו בו חוקרים וחוקרות בשנות השלושים לחייהם, דוקטורנטים ודוקטורים. וצעירים ממגוון דיסציפלינות – פמיניזם, לימודי תרבות, סוציולוגיה, ספרות, פילוסופיה, תולדות האמנות ולימודי מדיה. במרכז כל מאמר יש קריאה: בשיח הציבורי סביב הריונות בזמן מלחמת עזה, במגילת אסתר ובגלגוליה העכשוויים בפוליטיקה האמריקאית, בשתי עבודות אמנות שהן עבודות ריח, בשלושה ספרי ילדים פלסטיניים, בפילוסופיה סינית עתיקה ובתרגומיה לצרפתית ולעברית. אלה קריאות אינטנסיביות שמוליכות את המאמרים ומעוררת פעולה הרמנויטית של ביאור, העברה, תרגום, הצלבה, שימה בהקשר והענקת משמעות. תקצירי המאמרים אינם ממצים את הכתוב במאמרים עצמם. אלה מאמרים שצריך לקרוא.

הגיליון נפתח במאמרה של **ענת שלם**, שפונה אל ההיריון על מנת לחשוב על הטמפורליות שנוצרת מתוך מלחמת עזה. המשבר הנוכחי, היא טוענת, אינו רק פוליטי או צבאי אלא גם טמפורלי: הווה מתמשך שבו העתיד חדל להיות אופק של ציפייה והופך לבעיה. במצב זה, ההיריון נעשה למעין "מכונת זמן" ומאפשר להשליך עתידים על ההווה ולעשות בהם שימוש כדי לארגן את החיים בעת אסון. שלם מתחקה אחר שני מופעים של שיח ההיריון בזמן המלחמה: הספקולציות בדבר "בייבי בום" ישראלי, והעיסוק הציבורי בהריונות האפשריים של החטופות בשבי חמאס. בעוד הספקולציה על ה"בייבי בום" משליכה את הסובייקט אל עבר עתיד פתוח ומבקשת לחדש את עצם המחויבות לעתיד גם כאשר איננו מובטח עוד, הספקולציה על הריונות החטופות מעניקה למלחמה גבולות טמפורליים דמיוניים ומאפשרת למסגר את ההווה באמצעות משכו הקצוב של ההיריון. אלא שהמהלך הזה משנה את מובנו של ההיריון עצמו: במקום להבינו כהבטחה לעתיד, שלם מראה כי ההיריון נכרך בפגיעות ובאי־ודאות, במוות השוכן בו, בתנאי היווצרותו ובמובנו פנימה. מכאן עולה כי ההיריון אינו נושא נוסף בשיח על המלחמה, אלא צורה נבחרת שבאמצעותה החברה בישראל מבקשת לאחוז בזמן בשעה שמהלכו הולך ומתפרק.

דורו בירגר חוזר במאמרו אל מגילת אסתר על רקע מה שהוא מכנה "רגע אסתר" הנוכחי, שבו שבה המגילה למרכז השיח הציבורי בארצות הברית, ובוחן כיצד היא נעשתה לטקסט מכונן של תנועת מאג'ה (MAGA) ושל יחסיה עם יהדות אמריקה. המאמר יוצא מ"פרויקט אסתר", יוזמה של מכון הריטג' המזוהה עם התנועה, ומראה כיצד סיפור הצלתם של יהודי פרס משמש להצדקת המאבק בהתעוררות הפרו-פלסטינית באוניברסיטאות ובמוסדות התרבות הליברליים בארצות הברית. מקריאת המגילה ותולדות התקבלותה, מן הפרשנות הנוצרית לה בעת החדשה המוקדמת וההגות השמרנית בת זמננו, מראה בירגר כיצד המהלך של מאג'ה רותם מסורות פרשניות שונות לצורכי הסדרתה של לאומיות נוצרית עכשווית. בלב המאמר ניצבת דמותו של יהודי החצר. אל מול הקריאות הרווחות,

הרואות באסתר ובמרדכי בעלי ברית של השלטון, בירגר מבקש להשיב אל הדמות הזאת את המתח המכונן אותה: לא שותפים לשלטון כי אם מיעוט מתווכ, שמעמדו ניתן בחסדו של השליט והוא נדרש לשוב ולהוכיח את נאמנותו. לעומת הקריאה של מאג"ה, ההופכת את היהודים לבני חסותה של האימפריה, סוכניה ועושי דברה – היהודי כ"קנרית במכרה הפחם", מי שמופקד על זיהוי אויבי הממלכה והבחנה בינם ובין נאמניה – המאמר מחלץ את דמותו השברירית של המיעוט המתווכ, הפועל תמיד על קו הגבול שבין נאמנות, תלות ופגיעות.

לואי ותד מתחקה אחר הופעתם של דרקונים, פגסוסים ועצי זית מואנשים בספרות הילדים והנוער הפלסטינית העכשווית. יצורי הפלא הללו מופיעים בלב מציאות של כיבוש, גדרות, מחסומים וכליאה, והם אינם מחליפים אותה או מציעים מפלט ממנה. מתוך דיאלוג עם תיאוריות הפנטזיה של פרדריק ג'יימסון ורוזמרי ג'קסון, מראה ותד כיצד הפנטזיה פועלת בתוך מציאות של שליטה קולוניאלית מתמשכת וכיצד היא מרחיבה את גבולות האפשר בלי לבטל את התנאים החומריים והפוליטיים שבהם היא נוצרת. פנטזיה זו, שפועלת מתוך מגבלותיו של הסדר הקיים ומעידה עליהם בלי להתנתק מהם, מכונה במאמר "פנטזיה מבוקרת" – כזו המתוחמת על ידי המציאות הפוליטית, בוחנת אותה וחותרת תחתיה. המאמר קורא בשלושה ספרי ילדים ונוער פלסטיניים ומראה את פניו השונים של המתח הזה. הדרקון אמנם מאפשר לראות את הארץ שמעבר לגדר ההפרדה, אך אינו מעלים את הגדר; הפגסוס ממיר פגזים בפרחים, אך אינו שם קץ למלחמה; עץ הזית הקסום מאפשר לילד לבקר את אביו הכלוא, אך אינו פותח את שערי הכלא. הפלא מתרחש אפוא בתוך גבולות הסדר הקולוניאלי, מפנה אליהם את המבט, בוחן אותם ואינו פורץ אותם; הגבולות הללו הם סף ההתרחשות האפשרית בספרים, וזו עוברת על חוקי הטבע אך מגלה את מעשי האדם.

טל יחזקאלי מפנה את מבטה אל חוש הריח, החוש המוזנח ביותר במסורת הפילוסופית המערבית, ומבקשת לחשוב מתוכו על המדיום ועל התיווך. היא עוקבת אחר היחס לריח מן הפילוסופיה היוונית, דרך האסתטיקה המודרנית ועד המחקרים המדעיים בני זמננו, ומראה כי דלותו של הריח – ביזורו, התפוגגותו, אי־ניתנותו לשעתוק לעת עתה, הקושי לזהותו, לשיימו ולייצגו – משהה את זרימת המידע והמובן ומרכזת את הקשב בתווך עצמו. דלותו של הריח מובילה לאפשרות לחשוב מחדש על היחסים בין חומר למשמעות ובין חוש לפשר בעידן של עודפות חושית והעצמה אפקטיבית. יחזקאלי עורכת את דיונה תוך קריאה בשתי עבודות אמנות שנוצרו והוצגו בישראל בשנים האחרונות: **אפסילון** של טל אנגלשטיין ו**גויאבה** של טליה הופמן. עבודתו של אנגלשטיין מתרכזת במערך ההולכה של הריח באמצעות מערכת צינורות המעבירה אוויר רווי ריחות עזים ממסעדות שונות אל חלל התערוכה; ואילו עבודתה של הופמן עוסקת בחומריותו החמקמקה של הריח, בזיכרונות שהוא מעורר ובאפשרות לדבר עליו חרף התנגדותו ללשון. בשתי העבודות מסתבך המעבר

מן החושי אל המובן: מתקפה חושית חסרת פשר מכאן, ועקבות חושיות מבשרות פשר מכאן. בשני המקרים המדיום הופך למושא של המחשבה, ודלותו של הריח, לעומת השפע של הנראה והנשמע, מאפשרת לפלס את התווך שבין חומר, חוש ומשמעות.

אריאל כהן עוסק באפשרותה של מחשבה בין־תרבותית בעולם שבו התנועה בין תרבויות שונות רווחת מכפי שהייתה אי פעם, אך המפגש ביניהן נוטה להאחדה ולהשטחה. באמצעות עיון בכתביו של הפילוסוף והסינולוג הצרפתי פרנסואה ז'ולייין הוא פורש את ניסיונו לחשוב את היחסים בין מסורות מחשבה שלא על בסיס הכפפתן למערך מושגי משותף, כבשיח הרב־תרבותי המערבי, ואף לא בצורת חילוץו של המערך המושגי הייחודי לתרבות ילידית, כמהלך המאפיין את המפנה האונטולוגי באנתרופולוגיה (למשל בכתביו של אדוארדו ויוויירוס דה קסטרו, שפרקים מתוכם הופיעו בגיליון 61). תחת זאת מציע ז'ולייין לחשוב על המפגש הבין־תרבותי כמהלך שבכוחו לחשוף את מה שכל מסורת מכירה כ"בלתי־נחשב" ולחלץ ממנו אפשרויות חדשות של מחשבה. כהן פורש מהלך זה תוך קריאה בפילוסופיה הדאואיסטית, בפרט בכתביהם של לאו דזה ושל פרשנו ואנג בי. במעשה של תרגום מרובד, העובר מן הסינית הקלאסית אל התרגום לעברית של דן דאור ויואב אריאל, ממנו אל התרגום הצרפתי של ז'ולייין ולבסוף אל תרגומו של מחבר המאמר, ממומשת המחשבה הבין־תרבותית כמעבר בין שפות ובהטמעת הלשון הפיגורטיבית אל עבודת המושג. כך עובר כהן מן ההשוואה אל הפער, ומן הזהות וההבדל אל ה"בין" וה"אין" – כמושגים פילוסופיים חדשים, שיש לַדְמוּת כלי, גלגל וחדר כדי להשיגם. המחשבה הבין־תרבותית אינה מתרגמת מושגים אלו למטפיזיקה המערבית; היא פוערת מרחב פורה, שאינו מכריע בין מסורות מחשבה שונות ואף אינו מייצר מערך של זיקות והשפעות, אלא מאפשר למטפיזיקות שונות להיכנס זו אל זו ולהתערבב זו בזו.

במסה שנכתבה במיוחד לתיאוריה וביקורת ועוסקת בג'נוסייד בעזה, מנאל אבו חק דנה בפסיכואנליזה בישראל לנוכח ההשמדה בעזה. אבו חק טוענת כי בעת השמדה, כאשר הדעה־הומניזציה נעשית לעיקרון המארגן של השיח הציבורי, הפסיכואנליזה אינה יכולה להוסיף לראות בעצמה מרחב ניטרלי של הקשבה. מושגי היסוד שלה – טראומה, הכלה, ויסות, שיקום ואיזון – מצטרפים למנגנון המטשטש את ההבחנה בין כובש לנכבש, מוחק את הפלסטיני כסובייקט ומתעלם מהתהום הקיומית והאתית שנוצרה במלחמת עזה בין הפלסטינים לישראלים. על בסיס קריאה בפרויד, בלאקאן ובסעיד היא מבקרת מאמרי דעה של פסיכואנליטיקאים ישראלים שונים, ואל מול פסיכואנליזה שנעשית לשפה של תיקון ואיחוי היא מבקשת להשיב אתיקה של הקשבה שנושאת את הקרע, את האחרות ואת המוות בעודה מערערת על הדרישה, המופשטת לכאורה אך הפנים־אתנית בבסיסה, לשיבה לקיום נורמלי ומהוגן.

בתיק העבודות שיצרה לגיליון זה, עוסקת עינת ארנהיים בהתערבויות אמנותיות בארכיונים של סאונד, ובוחנת את נשא הצליל כאובייקט שנושא עימו קול וזמן, זיכרון והיסטוריה חומרית. מן הפונוגרף של אדיסון וארכיוני הצליל המוקדמים, דרך תיאוריית המדיה של פרידריך קיטלר ועד לארכיוני הסאונד בני זמננו, ארנהיים מראה כי הצליל מתקיים תמיד בצמוד למדיום הנושא אותו, וכי תהליכי השימור, ההעתקה והדיגיטציה מעצבים מחדש את העבר הסונורי שאצור בהם. מתוך התבוננות בעבודות אמנות, בסרטים תיעודיים ובפרקטיקות של אמנות סאונד ניסיונית היא בוחנת את אופני ההתערבות בחומרי ארכיון, ומראה כיצד הקלטות, רעשים ושתיקות נעשים מושאים להאזנה וחומרים ליצירה. כך נגלה נשא הצליל לא רק כאמצעי לאחסונו של הזמן, אלא כנושא את עקבות הזמן, כאתר שבו זיכרון וטכנולוגיה אינם ניתנים להפרדה.

הגיליון נחתם בפרק מתוך גרמפון, פילם, מכונת כתיבה, ספרו רב ההשפעה של פרידריך קיטלר – חיבור מכונן בתיאוריית המדיה – בתרגומו של ערן הורוביץ. הפרק עוקב אחר התמורה שחלה בתשתיות הרישום של התרבות המערבית עם הופעתם של שלושת המכשירים שבכותרתו במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה, לא רק כאמצעים חדשים להעברת שדרים אלא כתנאים טכניים שעיצבו אחרת את אפשרויות המחשבה, הזיכרון וההיסטוריה. קיטלר מציע להבין את המעבר מן המונופול של הכתב אל עידן המדיה, שנחנך במכשירים אלו, כרגע שבו מושגי הקריאה, ההבנה והסובייקט עוברים תמורה חדה; ומתוך חיבור מבריק בין מרשל מקלוהן, פוקו ולאקאן הוא מאפיין את המשלבים השונים שבהם פועלים מכשירי המדיה הללו. יואל בוטביניק כתב הקדמה לתרגום שבה הוא ממקם את קיטלר בתוך הגנאלוגיה של מחקר המדיה, מן הארכיאולוגיה של הידע ועד תיאוריית המידע. הוא עומד על האופן שבו תשתיות הרישום נעשות אצל קיטלר לתנאי האפשרות של השיח עצמו, ומצביע על המעבר מן השאלה על תוכני המסירה של סוגי מדיה שונים אל השאלה על אפשרויות הרישום, האחסון והעיבוד שלהם כנקודת המוצא לתיאוריה של המדיה בכללה.

ביבליוגרפיה

אדלסבורג, חן, ואיל בסן, 2019. "הדרך שבה אנו קוראים, כאן ועכשיו: הקדמה", אות 9, עמ' 5-16.

Flusser, Vilém, 2011 [1987]. *Does Writing Have a Future?* trans. Nancy Ann Roth, Minneapolis: University of Minnesota Press. <https://doi.org/10.5749/minnesota/9780816670222.001.0001>